

Holodomor (Famine)

СЕРГІЙЧУК Володимир Іванович,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
Україна

**ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932–1933:
ПРАВО УКРАЇНЦІВ НА ПРАВДУ**

З початком Голодомору 1932 – 1933 років в українців забрали право на правду про жахливі наслідки цього злочину. Забороняли про це говорити не тільки тим, на кого замахувалася кістлява рука смерті, а й на високих щаблях компартійного режиму. Скажімо, коли новопризначений перший секретар Дніпропетровського обкому партії Мендель Хатаєвич 13 березня 1933 року почав доповідати до Москви про смертність на селі, то другий секретар ЦК КП (б) У Павло Постишев застеріг його: «стосовно останнього питання, скільки померло, говорити не треба. Давай питання інші. Потім, не по апарату, можна поговорити...».¹

А завершуючи розмову, Постишев не забув і про таке нагадування від Кагановича: «Лазар Мойсеевич просив передати Вам, що Ви багато говорите про продовольчі труднощі у Вашій області, і це Ваше листування направляється таким чином, що воно проходить через руки всього апарату як у Москві, так і у Вас. Таку практику треба припинити».²

Крім того, коли стало відомо про голод у Старошведському на Херсонщині, то політбюро ЦК КП (б) У негайно ухвалило постанову, якою було запропоновано «доручити тов. Балицькому вжити заходів для запобігання проникнення випадків голодування в селі Старошведському закордон».³

Про Голодомор в Україні могли говорити лише іноземці в своєму листуванні. Наприклад, німецькі дипломати, зокрема, з Генерального консульства Німеччини в Харкові 11 грудня 1933 року повідомляли: «З

1 Центральний державний архів громадських об'єднань України – ЦДАГОУ: Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6310. Арк. 21.

2 Там само. Арк. 22.

3 Там само. Оп. 16. Спр. 19. Арк. 85.

достовірних джерел відомо, що за офіційними оцінками, сім мільйонів жертв не становлять великої втрати, але це означає, що знищено четверту частину селянства, що навіть порівняно із жертвами світової війни є страшним числом».⁴

Співробітник Посольства Німеччини в СРСР Шиллер додавав: «Як на мене, названа цифра в 10 млн жертв голоду не є перебільшенням»⁵.

Саме ці цифри втрат – від 7 до 10 мільйонів людських життів – і звучали на зустрічі української діаспори з німецьким дипломатами після Другої світової війни. Відтак наша діаспора, розпочавши з 1953 року масове відзначення цієї трагедії, також використовувала вказані дані. Скажімо, 2 серпня 1953 року в Манчестері (Великобританія) було проведено маніфестацію під гаслом «Обвинувачуємо Москву за смерть семи мільйонів українців, знищених голодом 1933 року».⁶

Що стосується українських дослідників уже за доби незалежності, то цим питанням займався в основному професор Станіслав Кульчицький, який постійно повторював погоджену кремлем ще з радянських часів цифру в 3,5 мільйона, як втрати від так званого «загальносоюзного голоду». Згодом, він перейшов на позицію щодо втрат у 3,9 мільйона і наполегливо просував саме цю цифру в поданні до ООН, бо це, мовляв, допоможе визнати світом Голодомор 1932–1933 років геноцидом.

Паралельно з цим у Києві було підготовлено проект звернення до голови Оргкомітету з відкриття у Вашингтоні Меморіалу жертвам Голодомору 1932–1933 років Михайла Савківа-молодшого з проханням не вживати загальноприйняту вже в діаспорі цифру втрат від 7 до 10 мільйонів, а обмежитися висновками професорів Андре Граціозі, Тімоті Снайдера і Станіслава Кульчицького, які стверджують, що цей злочин забрав життя принаймні вдвічі менше українців. Бо інакше, мовляв, це викличе протести в певних антиукраїнських колах, чим негайно скористаються кремлівські пропагандисти, щоб звинувачувати українську науку в некомпетентності тощо.

Однак автори цього звернення під ним своїх підписів не поставили, а запропонували це зробити керівникам заокеанських українських інституцій – Українського наукового інституту Гарвардського університету, Канадського інституту українських студій, Наукового товариства імені

4 Голодомор в Україні 1932–1933 років. За документами політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччини. Київ: НІСД, 2008. С. 161.

5 Там само. С. 130.

6 Українські вісті (Новий Ульм). 1953. 22 жовтня.

Тараса Шевченка, Української Вільної академії наук і Американської асоціації українських студій.

Тобто, кількість жертв геноциду українців, яку дозволила ще ком-партійна «влада» СРСР через підконтрольну їй цензуру, нав'язується вже в умовах незалежної України. Мовляв, оскільки цифра втрат у 3,9 мільйона вже відома в світі, то давайте її сприймемо безповоротно.

Паралельно із згаданим листом за океан у Києві публікується стаття, де пишеться: «Упродовж 1932–1933 рр. близько 8,7 млн смертей у СРСР було спричинено голодом. Майже 98 % цих втрат припадає на три радянських республіки: Україну (3,9 млн), Росію (3,3 млн) та Казахстан (1,3 млн). Якщо розраховувати відносні втрати, тобто в розрахунку на 1000 населення, Україна посідає друге місце після Казахстану. Втрати від голоду становлять 22 % від загальної чисельності населення Казахстану, 17 % – в Україні, 3 % – у Росії та менше 2 % – в інших республіках колишнього СРСР».⁷

Але чомусь у ній не перевіряються дані німецьких дипломатів, вивчаючи саме ті вітчизняні архіви, де відклалися первинні документи. Не пише про це і співробітник Центру слов'янських, євразійських та східноєвропейських досліджень в Університеті Північної Кароліни Чейпел Хілл, професор Олег Воловина^{*8}, який наполягає на цифрі втрат у 3,8 мільйона осіб.⁹

Цю цифру професор Воловина і члени його українсько-американської дослідницької групи продовжують вважати єдиною правильною, оскільки, мовляв, вона «підтверджена міжнародним науковим істеблїшментом, забезпечує тверду та достовірну основу наративу Голодомору». До таких він відносить «більше 20 закордонних учених (Ф. Лорімер, Р. Конквест, М. Ліві-Баччі, Ж. Валлін та інш.)», які, мовляв, «намагалися провести оцінку втрат Голодомору і практично всі їх оцінки коливаються в межах від 2,8 до 5,0 млн.»¹⁰

7 Левчук Н., Боряк Т., Воловина О., Рудницький О., Ковбасюк А. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр. // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 87.

8 *До ухвали Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» в 2006 році, демограф Олег Воловина не займався підрахунком жертв цього злочину. Скажімо, на Міжнародних українознавчих конференціях в Іллінойському університеті (США), де регулярно висвітлювалася названа тема, його виступи були зовсім іншої тематики: «Демографічне становище українців в Україні й діаспорі та перспективи на майбутнє» (1990), «Аналіз демографічної ситуації України на базі перепису населення СРСР 1989 року» (1991), «Перепис населення України в 1989 році: можливості дослідження для демографічного й соціально-економічного аналізу політики планування» (1993), «Економічні й національні результати рівня демократії в регіонах України» (1994), «Українці у Сполучених Штатах: порівняння перепису 1980 з даними 1990 року» (1995), «Демографія сучасної України» (1996), «Українська мова в Україні: впровадження мови в школах і рідні мови націй» (1997), «Імміграція з України до Сполучених Штатів: останнє десятиліття» (1998), «Четверта хвиля імміграції в Сполучених Штатах: характеристики й вплив на американсько-українську громаду» (2004), «Тенденції й характеристики іммігрантів і тимчасових відвідувачів з України до Сполучених Штатів: 1995 – 2003» (2005), «Глибинний аналіз Стану найновішої міграції з України до Америки, 2000 – 2004» (2006): Четверть століття українського чину. Міжнародні українознавчі конференції в Іллінойському університеті в Урбана – Шампейні (США). 1982 – 2006. – К., 2006. – С. 130, 152, 182, 198, 218, 234, 258, 264, 336, 346, 358.

9 Терор голодом: як науково обґрунтувати кількість жертв? // День (Київ). 2018. 13–14 липня.

10 Там само.

Щоправда, названі ним зарубіжні науковці не працювали в українських архівах, вони просто посилаються на доступні їм публікації, де постійно фігурували вже відомі нам наративи від професора Кульчицького. А зарубіжний дослідник Сергій Плохій, який пише, що «між 1926 і 1937 роками населення радянської України зменшилося з 29 до 26,5 мільйонів», без жодних обґрунтувань робить висновок, що «унаслідок голоду в Україні загинуло близько 4 мільйонів людей».¹¹

На жаль, Сергій Плохій, як і Станіслав Кульчицький, Олег Воловина, названі вище зарубіжні історики, наші академічні демографи, не пишуть, а скільки ж населення УСРР нараховувалося станом на 1 січня 1932 і 1934 років – адже саме ці показники дають можливість встановити цифру втрат. Тим паче, що є дані про народження в 1932 і 1933 роках. Посилання на відсутність у цей період даних переписів – не виправдання. Вказані необхідні цифри можна знайти в офіційних джерелах комуністичного режиму, на які всі названі науковці посилаються, коли це їм потрібно.

Більш того, якщо обумовлювати кількість населення УСРР станом на 1 січня 1932 року, то відомо, що ця цифра обґрунтовувалася міським обліком у першому півріччі 1931 року й сільським – у другому тоді ж. Відтак влада УСРР фіксувала на 1 січня 1932 року 32.680 700 мешканців.¹² До цього можна додати: в матеріалах ВУЦВК про створення нових областей на початку 1932 року кількість населення зафіксована така: усього – 32.548,7 тис., міського – 7.032,9 тис., сільського – 25.515,8 тис. (78,4 %).¹³ Очевидно, тут не враховано так звані спецконтингенти.

Не виникає особливих проблем і з встановлення кількості населення станом на 1 січня 1934 року. Якщо додати до вже відомої цифри в **32.680.700** мінімальну цифру народжених у 1932 – 1933 роках (**1.252.700**), то виходить, що через 2 роки в УСРР його мало б бути **33.933.400**. А що ж виявилось насправді?

Насамперед те, що реальна цифра Всесоюзного перепису населення 1937 року по УСРР, в порівнянні з первинними документами, що лежать в Києві, за нашими підрахунками порайонних результатів, збільшена на **532 тисячі осіб – до 28.387.609**.¹⁴

11 Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 331, 332.

12 Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області. Харків, 1933. С. 5.

13 ЦДАВОВУ: Ф. 539. Оп. 10. Спр. 80. Арк. 185.

14 Всесоюзная перепись населения 1937 года. Краткие итоги. М.: Институт истории СССР, 1991. С. 58; ЦДАГОУ: Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7163. Арк. 24–46.

Тож коли від **27.855.609** відняти кількість приросту населення в 1934 році (88,2 тис. осіб), 1935 (417,2 тис.) і 1936 (533,7 тис.) – усього **1.039,1 тис.**, то маємо станом на 1 січня 1934 року **26.816.509 осіб**. А мало бути **33.933.4**: різниця – **7.116.891!**

Не 3,5 чи 3,9 млн втрат виходить і в працівника Держплану УРСР з довоєнного часу Степана Соснового. Приймаючи щорічний природний приріст населення в 2,36 відсотка (ця цифра була зафіксована в 1924 – 1927 роках за даними «Збірника статистично-економічних відомостей про сільське господарство України», С. Сосновий писав: «ми, за формулою складних відсотків, на 1. січня 1932 року мали 32.680.700 душ, на 1 січня 1933 року повинні були мати 33.406.100 душ, а на 1.січня 1934 року – 34.258.000 душ.

Коли б населення в 1932–1933 роках не зменшувалось і розмножувалось і надалі такими темпами, як у 1924–27 роках – на 1. січня 1939 року ми б мали 38.426.000 населення. В дійсності ж на 17 січня 1939 року (час перепису) кількість населення на Україні без західних областей становила лише 30.960.200 душ (цей автор не знав, що перепис по УРСР у 1939 році сфальсифікований на 1,5 мільйона осіб. Тобто, становив насправді 29,4 млн осіб. – В. С.). Отже, виходить, що нестача населення на Україні в наслідок голоду 1932–33 років становить **7.465.000 осіб**».¹⁵

Зрештою, цей висновок, як і наш аналіз наявних статистичних документів, підтверджує те, що німецькі дипломати мали рацію в 1933 році щодо мінімальної кількості втрат в УСРР в кількості 7 мільйонів українців. Водночас з висновками згаданої групи професора О. Воловини, стосовно втрат по окремих регіонах, не співпадають підрахунки первинних документів вітчизняних архівів. Так, за далеко неповними матеріалами Державного архіву Київської області (в 1933 році не було подано 1.677 місячних звітів міських і сільських рад про рух населення) вони становлять **1.489.709 осіб**:

	1.1.32	1.01.33	нар. 33	пом. 33	до 1 р.	1.01.34	+ -32-34	Н/зв.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Андрушівський	71,0	63.739	1.131	8.258	239	56.612	– 14.358	8
Бабанський	95,9	74.321	892	9.124	310	66.089	-29.811	18
Базарський	33,2	26.672	543	1.862	103	25.353	-7.847	10
Баранівський	49,0	50.871	977	2.494	162	49.354	+354	19

¹⁵ Українські вісті. 1950. Ч. 11.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Барашівський	34,5	29.252	608	3.312	104	26.548	-7.952	6
Баришівський	85,3	71.270	893	9.344	260	62.819	-22.481	14
Боришпільський	72,5	62.211	792	5.739	266	57.264	-15.236	16
Білоцерківський	144,0*	84.600	888	10.570	308	74.918	-22.482	80
Богуславський	140,6	106.739	1.196	16.118	298	91.817	-48.783	0
Бородянський	45,3	35.493	454	2.446	80	33.501	-11.799	14
Брусилівський	83,5	74.581	1.115	5.702	225	69.994	-15.306	5
Буцький	117,9	90.503	909	11.020	160	80.392	-37.508	47
Васильківський	95,3	83.751	974	8.022	238	76.703	-18.597	36
Вищедубечанський	35,4	33.445	557	2.068	117	31.934	-3.466	4
Володарський	51,7	34.815	309	8.335	148	26.789	-24.911	28
Володарсько – Вол.	56,6	49.983	1.108	3.256	176	47.835	-8.765	28
Гельм'язівський	55,1	42.198	491	8.800	202	33.889	-21.211	7
Городницький	30,5	26.719	881	997	118	26.603	-3.897	32
Димерський	41,3	38.858	540	1.684	107	37.714	-3.586	3
Ємільчинський	62,7	57.032	1.728	2.943	220	55.817	-6.883	23
Жашківський	50,4	41.568	662	5.189	76	37.041	-13.359	6
Житомирський	112,0*	31.432	653	1.593	147	30.492	-4.408	0
Звенигородський	87,2	55.738	500	8.400	95	47.838	-39.362	11
Златопільський	50,5	39.669	341	4.871	107	35.139	-15.361	2
Золотоніський	91,6	62.664	864	5.640	172	57.888	-33.712	8
Іванківський	43,1	39.006	672	2.211	98	37.467	-5.633	28
Кагарлицький	58,1	49.077	642	5.784	163	43.935	-14.165	7
Кам'янський	122,4	101.821	1.245	11.212	294	91.854	-30.546	14
Канівський	87,2	64.200	840	8.903	112	56.137	-31.063	47
Київський	769,9*	142.718	2.222	8.252	453	136.688	-20.312	46
Коростенський	84,3	58.029	1.403	4.331	234	55.101	-29.199	8
Коростишівський	49,3	48.686	1.153	1.874	172	47.965	-1.335	10
Корсунський	94,3	77.178	861	6.692	166	71.347	-22.953	38
Лисянський	66,5	51.252	536	8.990	126	42.798	-23.702	12
Лугинський	36,7	35.618	786	1.759	134	34.645	-2.055	74

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Макарівський	58,2	51.005	766	3.450	99	48.321	-9.879	14
Малинський	89,5	68.413	797	5.022	192	64.188	-25.312	95
Мархлевський	49,4	50.143	916	2.034	153	49.025	-375	80
Монастирищенський	72,4	61.887	1.143	8.664	301	54.366	-18.034	20
Народицький	41,5	39.638	695	1.532	101	38.801	-2.699	9
Новоград-Волинськ.	92,9	65.745	1.736	3.489	284	63.992	-28.908	35
Обухівський	80,7	69.445	674	8.195	128	61.924	-18.776	14
Овруцький	68,8	55.038	1.301	3.244	202	53.095	-15.705	15
Олевський	51,1	45.386	1.560	1.475	162	45.471	-5.629	5
Оратівський	50,8	41.791	593	7.491	125	34.893	-15.907	1
Переяславський	106,0	79.798	969	12.823	360	67.924	-38.076	26
Ім. Петровського	127,6	108.389	1.082	9.797	177	99.674	-27.926	9
Плисківський	56,3	45.995	556	7.975	108	38.576	-17.724	16
Погребищенський	70,4	60.174	884	7.477	123	53.581	-16.918	101
Попільнянський	96,8	85.351	969	11.101	180	75.219	-21.581	41
Потіївський	42,0	39.568	905	2.370	206	38.103	-3897	22
Пулинський	36,7	31.246	953	1.811	194	30.388	-6.312	5
Радомишльський	67,0	47.396	873	2.974	158	45.295	-21.705	38
Ржищівський	71,2	55.055	432	10.630	138	44.857	-26.343	29
Розважівський	43,5	36.383	572	3.492	183	33.463	-10.037	12
Рокитянський	102,5	82.316	894	10.958	136	72.252	-30.248	15
Ружинський	103,8	89.723	1.372	12.258	418	78.837	-24.963	33
Сквирський	106,7	96.516	1.154	12.801	302	84.869	-21.831	20
Словечанський	35,7	31.687	950	1.826	140	30.811	-4.889	12
Смілянський	130,0	87.029	1.048	9.884	245	78.193	-51.877	5
Ставищенський	65,9	51.106	604	10.179	132	41.531	-24.369	8
Тальнівський	108,6	91.688	1.023	8.774	120	83.937	-24.663	45
Таршанський	81,6	54.588	639	8.787	123	46.440	-35.160	7
Тетіївський	57,2	44.403	596	12.000	327	32.999	-24.201	12
Троянівський	49,3	42.969	956	4.326	199	39.599	-9.701	6
Уманський	144,0*	77.527	677	9.279	197	68.925	-34.575	13

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Фастівський	81,6	54.689	471	6.130	93	49.030	-32.570	44
Хабнянський	40,1	33.157	471	3.051	117	30.577	-9.523	20
Хрестинівський	57,2	46.021	545	4.284	109	42.282	-14.918	27
Черкаський	147,5*	75.833	505	8.056	121	68.282	-29.118	20
Черняхівський	59,6	54.356	1.050	3.089	199	52.317	-7.283	34
Чигиринський	92,7	84.185	957	6.077	261	79.065	-13.665	0
Чорнобаївський	97,7	83.235	1.075	7.985	284	76.325	-21.375	14
Чорнобильський	70,5	58.268	1.172	2.138	179	57.302	-13.198	38
Шполянський	99,3	0.946	726	7.781	194	73.891	-25.401	8
Ярунський	38,7**							
Разом село	5.257,8	4.493.797				4.086.900	-1.396.961	1677
Міста	1.090,0	996.650	13.198	51.296	3.160	958.552	-131.448	
Разом	6.347,8	5.490.447				5.045.452	-1.489.709 ¹⁶	

* Включено і населення Білої Церкви, якого тоді нараховувалося 46,6 тисячі осіб.

* Включено і населення Житомира, якого тоді нараховувалося 77,1 тисячі осіб.

* Включено і населення Києва, якого тоді нараховувалося 612,9 тисячі осіб.

* Включено і населення Умані, якого тоді нараховувалося 40,5 тисячі осіб.

* Включено і населення Черкас, якого тоді нараховувалося 39,9 тисячі осіб.

** Звітних даних про природний рух населення в Ярунському районі за 1933 рік не виявлено. – В. С.

Подібна ситуація склалася і в тодішній Вінницькій області, де група професора Воловини згідно своїх розрахунків подає тільки 545 тисяч жертв:

Назва району	К-сть населення		Різниця
	1932	1934	
1	2	3	4
Антонінський	103.105	95.617	- 7.488
Барський	84.321	73.337	- 10.984
Бердичівська МР	127.684	99.506	- 28.178
Місто	69.000	52.719	- 16.281
Село	58.684	46.787	- 11.897
Бершадський	116.834	98.614	- 16.281
Браславський	83.002	30.293	- 52.293

¹⁶ Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області УСРР. Харків, 1933 С. 6 – 8; Державний архів Київської області ДАКО: Ф.235. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1–108.

1	2	3	4
Вінницька МР	128.263	123.726	- 4.537
Місто	53,400	69.813	+16.413
Село	74.863	53.913	- 20.950
Волочиський	79.257	69.531	- 9.726
Вороновицький	43.145	34.883	- 8.262
Гайсинський	109.961	86.646	- 23.315
Городоцький	92.542	81.936	- 10.606
Грицівський	49.945	42.827	- 7.118
Деражнянський	73.351	63.771	- 9.580
Джулинський	54.511	39.672	- 14.839
ім. Дзержинського	47.125	35.471	- 11.654
Дунаєвецький	50.517	47.190	- 3.327
Жмеринський	78.931	74.906	- 4.025
Заславський	100.340	91.089	- 9.251
Затонський (Вінк.)	68.798	66.457	- 2.341
Іллінецький	84.000	57.059	- 26.941
Калинівський	79.039	59.419	- 19.620
Кам'янецький	95.759	111.778	+16.019
Козятинський	89.855	66.731	- 23.124
Копайгородський	73.770	58.260	- 5.510
Крижопільський	81.340	74.185	- 7.155
Липовецький	102.750	74.965	- 27.785
Літинський	72.742	54.501	- 18.241
Любарський	81.761	57.349	- 24.412
Лятичівський	78.325	64.261	- 14.064
Ляхівецький	45.221	43.555	- 1.666
Махнівський	51.922	34.719	- 17.203
Меджибізький	45.499	32.126	- 13.373
Михалпільський	30.449	27.614	- 2.835
Могилівський	94.989	81.924	- 13.065
Мур. Курилівецький	38.439	28.936	- 9.503
Немирівський	94.050	49.070	- 44.980

1	2	3	4
Ново-Ушицький	89.294	80.029	– 9.265
Орининський	44.677	41.170	– 3.507
Піщанський	58.552	50.697	– 7.855
Полонський	76.665	55.021	– 21.664
Проскурівський	121.469	109.921	– 11.548
Сатанівський	45.816	42.786	– 3.030
Славутський	100.381	93.882	– 6.499
Смотрицький	70.971	66.027	– 4.944
Солобківецький	39.704	38.065	– 1.639
Станіславчицький	32.459	25.160	– 7.299
Старо-Костянтинівський	91.427	78.042	– 13.385
Старо-Ушицький	96.073	39.538	– 56.535
Теофіпільський	83.590	80.766	– 2.884
Теплицький	79.524	57.023	- 22.501
Тиврівський	60.709	50.541	- 10.168
Томашпільський	87.000	36.200	- 50.800
Тростянецький	67.106	50.627	- 16.306
Тульчинський	55.461	43.093	- 12.368
Уланівський	60.457	46.376	- 14.081
Хмільницький	84.396	74.517	- 9.879
Чемерівецький	50.062	47.547	- 2.515
Чернівецький	73.600	65.882	- 7.718
Чечельницький	75.748	63.773	- 11.975
Чуднівський	66.640	48.753	- 17.887
Шаргородський	91.142	77.784	- 13.358
Шепетівський	64.211	51.843	- 12.368
Ямпільський	69.035	64.343	- 4.692
Янушпільський	47.997	31.116	- 16,881
Ярмолинецький	40.694	37.873	- 2.821
Разом	4.726.402	3.880.319	- 846.083. ¹⁷

¹⁷ Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області УСРР. Харків: Видання Управління справами Ради народних комісарів УСРР, 1933. С. 6–8; Державний архів Вінницької області ДАВО: Ф. П-136. Оп. 4. Спр.448. Арк.1–194.

При цьому важливо врахувати ту обставину, що в даному аналізі не взято до уваги кількість народжених у 1932 – 1933 роках в області, що суттєво збільшить різницю між даними 1932 і 1934 років – за нашими розрахунками цифра втрат зросте до **1.027.223** осіб. А може вона така, як це стверджується дослідями професора Іллі Шульги, – 1.634.093 осіб за два голодних роки.¹⁸

Така ж ситуація і в інших регіонах. Справді, за рідкісним випадком матеріали про рух населення протягом 1920-х – 1930-х років збереглися лише в окремих населених пунктах. І саме такі документи показують, наскільки неповна радянська статистика щодо втрат у період Голодомору-геноциду. Один з таких прикладів – Сенча Полтавської області. Щодо зазначених втрат у цьому населеному пункті, котрий у 1930-і роки був районним центром, у Вікіпедії вказується про 281 жертву. Але зовсім інший результат дає аналіз руху населення за первинними документами, які збереглися в Державному архіві Полтавської області.¹⁹

Так, Всесоюзний перепис населення 1926 року зафіксував у Сенчі 3.322 особи. З того часу щороку тут збільшувалася чисельність мешканців – аж до 1932 приріст коливався в межах 58–81 особа. Народжувалося по 128–152, а помирало – вдвічі менше. Тож на початок 1932 року населення Сенчі сягнуло 3.669 мешканців. І незважаючи на те, що тоді різко впала народжуваність і зросла смертність, на початку 1933 в цілому додалося ще 11 жителів.

Перепис 1926 року				3322
Роки	Народилося	Померло	Приріст	Мало бути
1	2	3	4	5
1927	140	70	70	3392
1928	128	70	58	3450
1929	140	70	70	3520
1930	152	71	81	3601
1931	133	65	68	3669
1932	95	82	11	3680
1933	50	532	- 482	3198
1934	48	42	6	3204

18 Вінниччина (Вінниця). 1993. 17 серпня.

19 Сергійчук В. Сенча як дзеркало великої трагедії українства // Голос України. 2022. 26 листопада.

1	2	3	4	5
1935	97	23	74	3278
1936	104	41	63	3341
1937	132	41	91	3432
1938	123	52	71	3503
Перепис 1939 року				2555
Різниця до початку 1932 року				- 1114

Але в 1933-му все змінилося: народилося втричі менше до середнього в попередні роки, а тільки зафіксованих смертей виявилось майже у вісім разів більше. Скільки сенчан відійшло в засвіти без оформлення через сільську раду – ніхто не встановлював. Однак завдяки збереженням документам можемо констатувати, що втрати набагато більші, майже в чотири рази, бо мало б бути на час Всесоюзного перепису 1939 року 3.503 жителів, а виявилось – тільки 2.555. З них народжених у 1933 залишалося 22, у 1932-му – 31, у 1931-му – 42, 1930-му – 53, 1929-му – 50, 1928-му – 47, 1927-му – 51...²⁰

Якщо віднесемо на природні втрати до 1932 року 10 відсотків, то все одно виникає закономірне питання: а де ще 458 дітей з 838 народжених у 1927 – 1933 роках – а це понад 45 відсотків?

Цей приклад – непоодиноким. Скажімо, в Хоцьках Київської області нарахували до трьох тисяч жертв Голодомору-геноциду, з яких місцеві краєзнавці встановили імена майже 1.200. А свідоцтв про смерть за 1933 рік у Державному архіві Київської області переховується лише 643...²¹

А що вже говорити про більшість сіл України, де не збереглося жодних записів актів громадянського стану?

Проте збереглися різні первинні документи, які можуть підтвердити катастрофічну смертність українців, особливо дітей шкільного віку*²². Наприклад, подекуди збереглися окремі матеріали, які вказують на наявність учнів початкової школи в різні роки. Так, журнал першого класу Лозівської школи (тепер – у межах міста Ромни Сумської області) з вересня 1932 року

20 Сергійчук В. Сенча як дзеркало великої трагедії українства // Голос України. 2022. 26 листопада.

21 ДАКО: Ф. Р-5634. Оп. 1. Спр.1900.

22 *На це звернули увагу ще в 1989 році А. Перковський і С. Пирожков (Демографічні втрати УРСР у 30-ті роки // Укр. історичний журнал. 1989. № 8. С. 28).

фіксував до 38 учнів, в травні 1933-го – лише 22, з яких на 1 вересня 1933-го залишилося 20...²³ Тобто, ті ж 45 відсотків нестачі школярів.

У вересні 1932-го до перших класів Петриківського району Дніпропетровської області прийняли 1737 дітей, до других – 1275, третіх – 1126. А коли восени 1933-го Петриківський район передавали до складу Дніпропетровського, то в других класах там рахувалося вже тільки 867, у третіх – 695, четвертих – 693. Таким чином, тільки у 3-х класах не дорахуємося вже 1.883 учнів.²⁴ Знову ж ті самі 45 відсотків дитячих втрат.

Серед архівних матеріалів Хацьківської семирічної школи (тепер – Черкаська область) знаходимо звіти про обхід окремих сільських вулиць. Більше половини учнів 1926 року народження з сільського кутка Джулаї, яких хотіли мобілізувати семирічними до школи, не пережили Голодомор 1932–1933 років. У тому числі двоє близнюків з двору Джулаїв, що дав назву цій сільській околиці, Яків і Михайло.²⁵ Відтак 1 вересня 1933 року за парти в цій школі могло сісти тільки 111 першокласників 1925 і 1926 років народження (чимало з них тієї осені також пішли в засвіти), хоч згідно даних сільради в Хацьках 1925 року народилося 150 дітей, а в 1926 – 159.²⁶ Красномовно засвідчує про значні втрати учнів цієї школи потреба в підручниках. Так, на 1932-1933 навчальний рік їх замовляли для трьох I класів по 140 комплектів, для II – по 126, для III – по 88, для IV – по 110. А вже на 1934-1935 навчальний рік Хацьківська семирічна школа просила виділити для народжених у 1926 і 1927 роках лише 127 букварів. Для II класів тільки 94 комплекти, тобто для тих, хто прийшов до школи 1 вересня 1933 року. Для III-х – 83, тобто для тих, хто прийшов до школи вперше 1 вересня 1932 року, а для IV-х (тобто другокласників 1932-го) – 78.²⁷

Така ж трагічна картина вимальовується і з спогадів. Наприклад, колишній директор неповносередньої школи на Полтавщині Іванюк свідчив, що з 225 учнів на 1 вересня 1932 року навесні 1933 прийшли на заняття тільки 109 дітей.²⁸ Скільки їх сіло за парти 1 вересня 1933 – вже ніхто не скаже.

Проблема наповненості початкових класів набула особливої гостроти вже з початком 1938 – 1939 навчального року. Так, 434 сільські школи України навіть не набрали учнів до першого класу, бо не виявилось по

23 Державний архів Сумської області – ДАСО: Ф. Р-5914. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 1 – 49.

24 Державний архів Дніпропетровської області – ДАДО: Ф. П-19. Оп. 1. Спр. 483. – Арк. 154; Ф. Р-439. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 32.

25 Державний архів Черкаської області ДАЧО: Ф. Р-223. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4.

26 Там само. Спр. 2. Арк. 1–9.

27 Там само. Спр. 8. Арк. 52, 146.

28 Українські вісті. 1953. 22 жовтня.

10 дітей 1930 року народження у відповідних населених пунктах, що могло давати підставу для відкриття прийому за тодішніх умов. При цьому доречно нагадати: до Голодомору 1932 – 1933 років початкові класи нараховували навіть до 50 дітей в одному.

У 30 районах Чернігівської області в 99 початкових школах узагалі не було перших класів у зв'язку з тим, що дітей восьмирічного віку було в селах менше 10. Через це не вчилися й інші 1550 восьмиліток. З цієї ж причини не навчалось 2200 дітей 9–10 – річного віку.²⁹

Подібна ситуація склалася і в багатьох школах інших областей, зокрема, документи з цього приводу виявлені у фондах Державного архіву Полтавської області. Так, звіти про наповненість початкових класів з 1 вересня 1940 року, коли за парти вперше сіли уродженці 1932 року, засвідчили, що їх виявилось принаймні на третину менше, ніж у попередньому році, коли до школи прийшли уродженці 1931 року:

	Народ. 1931	Пішло в 1939 в 1 к.	Народ. у 1932	Пішло в 1940 в 1 к.
1	2	3	4	5
1.Абрамівка Машівського р-ну	83	25	78	5
2. Велика Круча Пириятинського	48	26	32	20
3. Вороньки Чорнухинського	63*	67	99	47
4. Ждани Чорнухинського	188	36	97	32
5. Заріччя Пириятинського	24	22	32	8
6. Засулля Лохвицького	78	46	44	20
7. Ісківці Лохвицького	104	49	85	37
8. Каплинці Пириятинського	31	22	38	19
9. Кейбалівка Пириятинського	27	12	39	4
10. Майорщина Пириятинського	71	54	48	28
11. Малютинці Пириятинського	82	43	43	22
12. Окіп Лубенського	47	23	57	23
13. Пириятин	555	177	469	141
14. Приліпка Козельщинського	52	30	58*	9
15. Сенча Лохвицького	133	57	95	47
16. Скоробагатьки Лохвицького	64	33	41	22

²⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – ЦДАВОВУ: Ф. 2. Оп. 7. Спр. 159. Арк. 180, 162.

1	2	3	4	5
17. Сліпорід-Іванівка Пириятин.	57	27	24	21
18. Сухоносівка Чорнухинського	61	22	62	22
19. Таранденці Лубенського	69	30	38	28
20. Тарасівка Пириятинського	65	37	44	27
21. Усівка Пириятинського	34	23	34	16
22. Харківці Пириятинського	4*	31	50	37
23. Хорішки Лубенського	65	39	44	21
24. Часниківка Лохвицького	70	27	40	20
25. Шеки Лубенського	31	23	23	8
26. Яцини Пириятинського	69	38	28	14

* Дані про народження неповні. – В. С.

Скажімо, в 1931 році, за розрахунками Держплану УСРР, з народжених у 1928 році дітей (тоді їх було 909.111) до 1937 року мало дожити згідно з нормами природних втрат 851.828, а до 1939 – 842.498. А залишилося станом на вказаний рік, що видно згідно з аналізом даних статистичного відділу Наркомату освіти УРСР, тільки 524. 980.³⁰ Різниця – 317.518!

Така ж картина і з попередньою віковою групою, тобто народженими в 1927 році. Тих малюків станом на 1931 рік залишалося в живих 909.381, у 1937 їх мало бути 865.245, а в 1939 – 855.464. Було ж – 524.673. Різниця – 330.791.

Подібні питання виникають і щодо інших дитячих вікових груп (0–14), які зазнали втрат від Голодомору-геноциду 1932–1933 років:

№ п/п	Рік народження	Вікова група в 1933 році	За даними Держплану УСРР (1931)	Мало бути в 1939 році	Було в 1939 році	Різниця	Різниця	Різниця між 1932 – 1934 роками	% втрат
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1933	0	470.700 (народилося)	406.685	305.620	- 101.065		8217	
2	1932	1	782.000 (народилося)	675.648	96.162	- 279.486		19581	

30 ЦДАВОВУ: Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1038. Арк. 4.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	1931	2	959.870 (народилося)	772.111	509.456	- 262.655		25704	
4	1930	3	882.869	814.668	509.378	- 305.290		9899	
5.	1929	4	909.181	838.948	524.558	- 314.390		6845	
6	1928	5	909.111	842.498	524.980	- 317.518		6340	
7	1927	6	909.381	855.464	524.673	- 330.791		14080	
8	1926	7	891.315	848.033	514.250	- 333.783			
9	1925	8	844.371	809.536	487.246	- 322.290		635,5	
10	1924	9	746.525	719.425	430.713	- 288.712			
11	1923	10	683.758	661.211	394.499	- 266.712			
12	1922	11	723.217	700.673	417.265	- 283.408			
13	1921	12	613.277	594.479	353.834	- 240.645			
14	1920	13	540.116	498.392	311.624	- 259.811			
15	1919	14	678.161	652.937	391.269	- 261.668			
Разом		0 – 14	11.613.852	10.763.751	6.595.527	- 4.168.224			

Отже, згідно з розрахунками Держплану УСРР у 1931 році (ця методика використана й щодо народжених у 1931 – 1933 роках аж до 1939 року) дитячі вікові групи 1932 – 1933 років (0 – 14) у 1939 році мали б нараховувати 10.763.751 осіб, а було їх тільки 6.595.527. Таким чином, втрати становили щонайменше 4.168.224 українських дітей.

Наголошуємо: ці показники можуть бути найнижчими, бо дані Л. Перковського і С. Пирожкова щодо втрат дітей, котрі народилися в 1929 і 1930 роках (відповідно 513 тисяч і 376 тисяч) значно вищі.³¹

Зрештою, за даними Управління народногосподарського обліку (УНГО) УСРР станом на 1 січня 1933 року дітей 5–14 вікових груп (1928–1919 р. н.) було 7.560,4 тисячі. Не дуже від цієї цифри відрізняються і розрахунки, одержані тоді ж академіком М. Птухою, – 7.312,8 тисячі:

	За даними УНГО	За розрахунками М. Птухи
1	2	3
5 років	862,5	861,6
6	880,5	843,6

31 Перковський Л., Пирожков С. Демографічні втрати УРСР у 30-ті роки // Укр. історичний журнал. 1989. № 8. С. 28.

1	2	3
7	879,7	823,6
8	853,2	791,0
9	785,2	716,8
10	708,3	680,8
11	698,9	720,5
12	664,7	611,2
13	599,0	588,0
14	631,4	675,7 ³²

І ці результати цілком корелюються з даними Держплану УСРР від 1931 року, коли йдеться про вказані вікові групи: 7.609.232. Тобто, природні втрати становили за два роки 48.823, що відповідає відповідним нормам.

Щоправда, не зовсім корелюються матеріали М. Птухи за 1933 рік стосовно 6 – 8 вікових груп (2.458,2 тисячі) з даними Всесоюзного перепису населення по УРСР щодо 12 – 14 вікових груп – там відповідна цифра значиться як 2.438.985 дітей. Немає підстав уважати, що серйозний дослідник повірить нібито й справді станом на січень 1939 року їх рахувалося саме стільки, а за 1933–1938 роки померло тільки трохи більше 19 тисяч. Наші ж розрахунки свідчать, що ці три вікові групи втратили 986.864 дітей.

А якщо й справді їх могло бути 2.438.985, а не 1.526.169, то тут може йтися про завезених до України з переселенськими родинками в 1932–1938 роках як до сіл, так і до міст. Скажімо, на Харківщині їх приріст становив 94.368.³³

Заперечуючи таку високу смертність дітей, науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України в листопаді 2021 року оприлюднили спеціальним прес-релізом свою версію втрат вікових дитячих груп, якою стверджується, що «із 3,9 млн осіб, померлих внаслідок голоду, діти до 1-ого року становлять 0,7 млн (19 %), діти віком 0–9 років – 1,5 млн (39 %), віком 0–14 – 1,7 млн (44 %).³⁴

Щодо 700 тисяч втрат дітей до 1 року, про що вперше визнали в згаданому Інституті, особливих заперечень не виникає, оскільки ця цифра

32 ЦДАВОВУ: Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1029. Арк. 50.

33 ДАХО: Ф. Р-5131. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 2, 2 зв.; Спр. 4. Арк. 1, 1 зв.; Спр. 10. Арк. 7, 7 зв.; Спр. 18. Арк. 1, 1 зв. Спр. 27. Арк. 5, 5 зв.; Спр. 36. Арк. 1–12.

34 Цей документ є в автора.

корелюється з кількістю народжених у 1932–1933 роках (1.252,7 тисячі) і кількістю тих, хто появився на світ з початком 1931 року (959.870). Питання в іншому: на основі яких даних встановлено, що 700 тисяч померлих немовлят – 19 відсотків загальних втрат під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років?

Первинні документи українських архівів свідчать зовсім інше. Скажімо, ось які показники були зареєстровані в 1933 році в тодішніх районах Київської області, частина з яких нині входить до Вінницької, Житомирської, Кіровоградської і Черкаської:

Назва району	Померло 1933 року	В тому числі до 1 року	Відсоток до загальної кількості
1	2	3	4
1. Андрушівський	8.258	239	2,89
2. Бабанський	9.124	310	3,39
3. Базарський	1.862	103	5,53
4. Баранівський	2.494	162	6,49
5. Барашівський	3.312	104	3,14
6. Баришівський	9.344	260	2,78
7. Боришпільський	5.739	266	2,78
8. Білоцерківський	10.570	308	2,91
9. Богуславський	16.118	298	1,84
10. Бородянський	2.446	80	3,27
11. Брусилівський	5.702	225	3,94
12. Буцький	11.020	160	1,45
13. Васильківський	8.022	238	2,96
14. Вищедубечанський	2.068	117	5,65
15. Володарський	8.335	148	1,77
16. Володарсько – Вол.	3.256	176	5,40
17. Гельм'язівський	8.800	202	2,29
18. Городницький	997	118	11,83
19. Димерський	1.684	107	6,35
20. Ємільчинський	2.943	220	7,47
21. Жашківський	5.189	76	1,46
22. Житомирський	1.593	147	9,22

1	2	3	4
23. Звенигородський	8.400	95	1,13
24. Златопільський	4.871	107	2,19
25. Золотоніський	5.640	172	3,04
26. Іванківський	2.211	98	4,43
27. Кагарлицький	5.784	163	2,81
28. Кам'янський	11.212	294	2,62
29. Канівський	8.903	112	1,25
30. Київський	8.252	453	5,48
31. Коростенський	4.331	234	5,40
32. Коростишівський	1.874	172	9,17
33. Корсунський	6.692	166	2,48
34. Лисянський	8.990	126	1,40
35. Лугинський	1.759	134	7,61
36. Макарівський	3.450	99	2,86
37. Малинський	5.022	192	3,82
38. Мархлевський	2.034	153	7,52
39. Монастирищенський	8.664	301	3,47
40. Народицький	1.532	101	6,59
41. Новоград-Волинський	3.489	284	8,13
42. Обухівський	8.195	128	1,56
43. Овруцький	3.244	202	6,22
44. Олевський	1.475	162	10,98
45. Оратівський	7.491	125	1,66
46. Переяславський	12.823	360	2,80
47. Ім. Петровського	9.797	177	1,80
48. Плисківський	7.975	108	1,35
49. Погребищенський	7.477	123	1,64
50. Попільнянський	11.101	180	1,62
51. Потіївський	2.370	206	8,69
52. Пулинський	1.811	194	10,71
53. Радомишльський	2.974	158	5,31
54. Ржищівський	10.630	138	1,29

1	2	3	4
55. Розважівський	3.492	183	5,24
56. Рокитянський	10.958	136	1,24
57. Ружинський	12.258	418	3,41
58. Сквирський	12.801	302	2,35
59. Словечанський	1.826	140	7,66
60. Смілянський	9.884	245	2,47
61. Ставищенський	10.179	132	1,29
62. Тальнівський	8.774	120	1,36
63. Таращанський	8.787	123	1,39
64. Тетіївський	12.000	327	2,72
65. Троянівський	4.326	199	4,60
66. Уманський	9.279	197	2,12
67. Фастівський	6.130	93	1,51
68. Хабнянський	3.051	117	3,83
69. Христинівський	4.284	109	2,54
70. Черкаський	8.056	121	1,50
71. Черняхівський	3.089	199	6,44
72. Чигиринський	6.077	261	4,29
73. Чорнобаївський	7.985	284	3,55
74. Чорнобильський	2.138	179	8,37
75. Шполянський	7.781	194	2,49
76. Ярунський	(даних не виявлено)		
Разом	470.874	13.686	2,90

А ось аналіз зареєстрованої статистики смертності в 1933 році в 31 українському селі різних регіонів, де збереглися первинні документи:

Назва села	Загальні втрати	До 1 року	0-9 років	0-14 років
1	2	3	4	5
1. Берестовеньки Харківської області	549	26 4,73 %	184 33,51 %	217 39,52 %
2. Борисівка Харківської області	107	1 0,93 %	43 40,18 %	44 41,12 %

1	2	3	4	5
3. Будище Черкаської області	357	12 3,36 %	117 32,77 %	147 41,17 %
4. Буряки Житомирської області	271	2 0,73 %	87 32,10 %	112 41,32 %
5. Велика Каратувль Київської області	595	13 2,18 %	158 26,55 %	215 36,13 %
6. Віненці Київської області	439	3 0,68 %	119 27,10 %	164 37,35 %
7. Гаврилівка Дніпропетровської	755	37 4,90 %	210 27,81 %	263 34,83 %
8. Горошки Хмельницької області	177	5 2,82 %	50 28,24 %	59 33,33 %
9. Знам'янка Кіровоградської обл.	682	28 4,10 %	157 23,02 %	188 27,56 %
10. Їсківці Полтавської області	523	18 3,44 %	170 32,50 %	228 43,59 %
11. Кінські Роздори Запорізької області	282	13 4,60 %	113 40,07 %	136 48,22 %
12. Козлів Київської області	591	19 3,21 %	188 31,81 %	229 38,74 %
13. Крехаїв Чернігівської області	331	2 0,60 %	115 34,74 %	134 40,48 %
14. Кримки Кіровоградської обл.	168	3 1,78 %	35 10,57 %	59 35,11 %
15. Лука Київської області	476	15 3,15 %	137 28,78 %	156 32,77 %
16. Лук'янівка Київської області	172	2 1,16 %	59 34,30 %	73 42,44 %
17. Мала Олександрівка Херсонської області	239	5 2,09 %	84 35,14 %	97 40,58 %
18. Нечаївка Черкаської області	365	11 3,01 %	115 31,50 %	145 39,72 %
19. Нова Кам'янка Херсонської області	155	6 3,87 %	51 32,90 %	70 45,16 %
20. Писарівка Одеської області	312	26 8,33 %	99 31,73 %	112 35,89 %
21. Піски Сумської області	1199	27 2,25 %	436 36,36 %	535 44,62 %
22. Пологи-Яненки Київської області	734	19 2,58 %	219 29,83 %	297 40,46 %

1	2	3	4	5
23. Помоклі Київської області	861	24 2,78 %	252 29,26 %	319 37,04 %
24. Сватове Луганської області	945	54 5,71 %	207 21,90 %	269 28,46 %
25. Северинівка Київської області	634	33 5,20 %	221 34,85 %	279 44,00 %
26. Спасівка Дніпропетровської обл.	291	13 4,46 %	104 35,73 %	126 43,29 %
27. Стадниця Вінницької області	361	11 3,04 %	88 24,37 %	118 32,68 %
28. Успенка Донецької області	311	20 6,43 %	93 29,90 %	102 32,79 %
29. Хоцьки Київської області	616	24 3,89 %	184 29,87 %	242 39,28 %
30. Шульгинка Луганської області	349	17 4,87 %	99 28,36 %	109 31,23 %
31. Ясенівка Київської області	497	25 5,03 %	192 38,63 %	247 49,69 %

З наведених матеріалів видно, що із загальної смертності в 14.344 осіб у вказаних селах немовлята становили лише 514 (3,58 %), а такі відсотки аж ніяк не можуть складати майже половину всієї дитячої смертності, про що стверджують окремі демографи. Наведений вище аналіз свідчить, що серйозно постраждали всі вікові дитячі групи. Принаймні у вказаних населених пунктах вони сягнули: 1 рік – 485 осіб (3,36 %), 2 – 556 (3,87), 3 – 507 (3,53), 4 – 436 (3,03), 5 – 464 (3,23), 6 – 412 (2,87), 7 – 441 (3,07), 8 – 374 (2,60), 9 – 289 (2,01), 10 – 290 (2,02), 11 – 155 (1,08), 12 – 291 (2,02), 13 – 185 (1,28) і 14 – 166 (1,15).

Тобто, смертність цих вікових груп (1 – 14) набагато більша – не 1 мільйон, про що пишуть у своєму прес-релізі окремі демографи, не працюючи з первинними документами вітчизняних архівів, а майже 4 мільйони, як це засвідчує шкільна статистика. Можна додати лише, що на авторські матеріали з цього приводу³⁵ досі відгуку не було.

Тимчасом незаангажовані науковці проаналізували зібрані автором цих рядків матеріали стосовно дитячої смертності, як і документи в цілому, відтак змогли зробити розрахунки загальних втрат українців. Це знайшло своє відображення у висновку комплексної судової ста-

³⁵ Сергійчук В. Втрати немовлят як ключ до реального підрахунку жертв Голодомору-геноциду // Голос України. 2021. 25 листопада; він же: Як прорвало академічних демографів // Україна молода. 2021. 30 листопада – 1 грудня.

тистично-криміналістичної експертизи від 3 грудня 2020 року № 957, якою встановлено, що під час вчинення злочину геноциду у 1932-1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив 9 млн 108 тис. 500 осіб в УСРР та 1 млн 391 тис. 500 українців за межами УСРР, загалом 10 млн 500 тисяч українців.³⁶

Усе це ретельно перевірялося досвідченими правниками, котрі долучилися до проведення історико-криміналістичної експертизи, яка виконувалася на доручення Генеральної Прокуратури України ще від 2009 року. Крім того, за дорученням Служби Безпеки України проведено низку комплексних судових експертиз.

З цим і погодилася експертна комісія. Ніяких інших цифр, крім вказаних, у матеріалах досудового розслідування стосовно УСРР немає. Тому дивно, що голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович не взяв цього до уваги, а свідомо підтримав приватну³⁷ думку одного з рецензентів – декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Івана Патриляка, для якого «10,5 млн, – це означає, що трохи менше за половину всіх селян УСРР було заморожено голодом» (Лист від 26 листопада 2021 року, № 046/846 – 27).

Так, у демографічній історії нашої країни багато білих плям. З кінця 20-х і до середини 50-х років ХХ століття не було достовірних даних про рух населення і його чисельність. Демографічна статистика не уникла приписок, випадкових і зумисних викривлень, а деякі її дані перебували на грані прямої фальсифікації. Наприклад, важко сказати, скільки не враховано померлих у Погребищенському районі тодішньої Київської області, особливо в липні 1933 року, коли по суті половина сільських рад не прозвітувала про рух населення. На жаль, і в підсумковому документі за 1933 рік не вказується про це у додаткових даних.

Підтвердженням того, що звітні дані з місць були далеко неповними може служити документ про перевірку реєстрації смертей у Сквирському й Володарському районах, яка відбулася взимку 1933 року. Зокрема, доповідна записка заступника наркома охорони здоров'я УСРР Хармандар'яна до генерального секретаря ЦК КП (б) У Косіора від 6 червня 1933 року констатує: «Безсумнівним слід вважати значно

36 Геноцид українців 1932–1933. За матеріалами досудових розслідувань. Автори-упорядники О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. С. 467.

37 *Ні збори трудового колективу, ні вчена рада історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка цього питання не розглядала, відтак ніяких висновків не затверджували.

применшені цифри померлих, так як перевірка на місцях та ретельне дослідження місцевого матеріала свідчать про значно більші цифри: так по Сквирському району з 1.01 по 1.03 по звітним даним померло 802 чол., тоді як перевіркою встановлено на 15.01 1.773 смертельних випадки, у Володарському районі на 1.03 говориться про 742 смерті, тоді як насправді до цього часу померло більше 3.000 чол.»³⁸

Що важливо: ознайомлення з документами, що збереглися в Державному архіві Київської області, засвідчує, що ніяких змін у документацію після виявлення в 1933 році недообліку смертей не було внесено, відтак і донині тодішня офіційна статистика не дає реального результату про втрати нашого народу, а суттєво їх применшує.

Коли більшовицький режим усвідомив масштаб Голодомору-геноциду, то вони почала ховати первинні документи. Так, 13 квітня 1934 року Одеський облвиконком ухвалив рішення про вилучення книг актових записів за 1932–1933 рік і передачу їх на зберігання до таємних частин райвиконкомів, «зі злочинним обліком народження та смертей в сільрадах в результаті роботи «чужих елементів»».³⁹

Подібну директиву до міськрайвиконкомів 20 квітня 1934 року також розіслали власті Харківської області, в якій вимагалось «очистить сельсоветы от классово-враждебных и чуждых элементов, установив регулярное наблюдение за делом регистрации актов».⁴⁰

Цей документ наголошував: «Все книги регистрации смертей за 1933 год и за 1932 год, начиная с ноября месяца Областной исполнительный комитет требует иять из сельсоветов и передать для хранения в секретную часть райисполкомов».⁴¹

У квітні 1934 року сільрадам Вінниччини також надійшла подібна вказівка: «Негайно відберіть книжки ЗАГС про смерть за 1932 та 1933 роки і надішліть такі до спецчастини міськради...».⁴²

Про абсолютно незадовільне збереження документів про реєстрацію руху населення під час Голодомору 1932 – 1933 років можемо переконатися з аналізу матеріалів органів ЗАГСу, які були нещодавно передані до Державного архіву Полтавської області. Наприклад, в Шершнівці Лубенського району свідоцтва про народження за всі передвоєнні роки

38 ЦДАГОУ: Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6276. Арк. 2.

39 Державний архів Одеської області – ДАОО: Ф. Р-2009. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 64.

40 Державний архів Харківської області – ДАХО: Ф. Р-3683. Оп. 2. Спр.2. Арк. 52.

41 Там само. Арк. 52.

42 Вінниччина (Вінниця). 1993. 17 серпня.

є, а документів про смерть за 1932 – 1933 – жодного.⁴³ Така ж картина і з матеріалами про рух населення села Яблунівка Лохвицького району. Тут є всі документи про народжених у 1930-х роках, а от документи про смерть залишилися лише з 1936.⁴⁴

Про який належний облік руху населення можна говорити, якщо в Бабшинській сільраді Кам'янець-Подільського району нинішньої Хмельницької області реєстрацію смертей у 1933 році розпочали лише 28 липня. Якщо хтось залишався з родичів, то смерть людини фіксувалася зі слів, хоч і заднім числом. Але чи могла пам'ять уцілілих та й реєстратора адекватно сприймати ситуацію, коли окремі смерті датувалися... 31 квітнем 1933 року⁴⁵.

А те, що було зафіксоване на папері, чи воно все могло зберегтися, якщо переховування архівних матеріалів на місцях перебувало в неприпустимому стані, зокрема, «немирівські матеріяли знаходяться розкиданими у конюшні», як про це стверджувалося у документах Вінницького облвиконкому.⁴⁶

Водночас уцілілі документи, наприклад, спростовують ще одну «новацію», до якої вдалися окремі демографи, включивши, навіть всупереч чинному законодавству, в часові рамки Голодомору – геноциду 1934 рік. Не працюючи з первинними документами вітчизняних архівів, вони таким чином заганняють себе в пастку. Бо та, на їхню думку, нібито підвищена смертність у цьому році (хоч вона нижча, ніж у передголодові) в багатьох населених пунктах пояснюється намаганням тодішньої так званої «влади» (режиму) приховати величезні втрати 1932–1933 років – з цією метою частину смертей оформляли в 1934 році. Скажімо, в матеріалах ЗАГСу Борівського району Харківської області серед 55 свідоцтв про смерть за 1934 рік по Піско-Радківській сільській раді, з яких 12 про смерть у 1933 році, вкладено і 24 документи про смерть, що були оформлені в 1933 році. Однак комплексний аналіз тих документів, які збереглися, однозначно засвідчує, що вони неповні, їх треба порівнювати й доповнювати іншими матеріалами, свідченнями очевидців.

Важливим джерелом для встановлення правди про втрати в 1932–1933 роках є документи про організоване Москвою завезення робочої сили

43 ДАПО: Ф. Р-9126. Оп. 8. Спр. 45–98.

44 ДАПО: Ф. Р-9126. Опис 10. Спр. 119.

45 Державний архів Хмельницької області – ДАХМО: Ф. Р-6449. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4.

46 Там само: Ф. Р-1531. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 5.

до УСРР в 1932 – 1936 роках. Адже саме ці новоприбулі в Україну в січні 1937 року будуть зафіксовані Всесоюзним переписом населення як її мешканці, відтак їхня кількість – це відповідна цифра втрат місцевих українців. Ось що, наприклад, свідчить механічний рух населення Харківської області з-поза меж УСРР:

	1932	1934	1935	1936
	Прибуло/Вибуло	Прибуло/Вибуло	Прибуло/Вибуло	Прибуло/Вибуло
РСФРР	92485 / 73206	71880/ 57053	75102/ 70715	101727/79157
БСРР	2705/ 2216	1921/ 1717	2778/ 2685	2720/ 2388
Азер. СРР	899/ 792	599/616	1321/ 855	1381/ 1516
Вірм. СРР	95/ 60	152/ 141	372/ 269	489/393
Груз. СРР	1155/ 926	1281/ 1030	1613/ 1191	1609/ 1349
Узб. СРР	443/ 369	435/ 312	582/ 463	639/ 630
Тадж. СРР	75/ 61	97/ 37	176/ 79	146/ 102
Туркм. СРР	189/ 926*	112/ 138	322/ 177	441/ 284. ⁴⁷

* Йдеться, очевидно, про повернення частини так званих баїв, що були вислані в південні райони УСРР для запровадження бавовництва. – В. С.

Таким чином, голодні українці з сіл, які кинулись до міста, аби влаштуватися на роботу з метою рятувати від голоду свої родини, до уваги не бралися, бо робоча сила шукатиметься на стороні – на шахти тресту «Кадіїввугілля» у жовтні 1932 року прийняли на роботу 859 осіб, з них з УСРР – тільки 123.⁴⁸

Вербування робочої сили з-поза меж УСРР стояло на першому місці, а ініціативу в цьому плані доручалося проявляти місцевим «смотрящим Москви». Так, 4 серпня 1933 року секретар Дніпропетровського обкому Хазанов просив Кагановича й Косіора «виділити додаткові ліміти на ввезення кваліфікованої й некваліфікованої робсили з інших областей і республік Союзу в кількості до 36.000 чоловік (бажано з Татарської, Башкирської й Білоруської республік).⁴⁹

Зрозуміло, що важливим залишалося питання про переселення робочої сили у вимерлі українські села. Політбюро ЦК КП (б) У 25 жовтня 1933 року ухвалює рішення «Про організацію переселення на Україну з

47 ДАХО: Ф. Р-5231. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 5, 5 зв.; Спр. 10. Арк. 1, 1 зв.; Спр. 18. Арк. 7, 7 зв.; Спр. 27. Арк. 7, 7 зв.

48 ЦДАГОУ: Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5315. Арк. 7–7 зв.

49 Там само. Спр. 6241. Арк. 31.

областей РСФРР», яким детально розписує весь процес з визначенням конкретних відповідальних в кожній області. Наркому освіти УСРР, зокрема, доручається «розробити заходи, що забезпечували б навчання дітей доприселенців (росіян, білорусів і інш.) їх рідною мовою, а також підручниками і викладачами».⁵⁰

Це питання особливо акцентується і в наступній постанові політбюро від 9 листопада 1933 року, де, крім забезпечення переселенців усім необхідним, зокрема, виділенням по 3 центнери хліба на родину, на голів облвиконкомів і райвиконкомів покладається персональна відповідальність «за те, щоб діти доприселенців негайно після прибуття до колгоспів були охоплені шкільним навчанням. З цією метою при достатній кількості учнів відкрити школи з навчанням на рідній мові (росіяни, білоруси), а при малій кількості учнів відкрити паралельні групи при українських школах».⁵¹

Через два тижні – 18 листопада 1933 – ухвалюється постанова «О хлебе для переселенцев»: 90 тисяч пудів просили дати із резервів Кремля, а з українського фонду – 100 тисяч.⁵²

І тільки 13 грудня 1933 року затверджується план внутрішньо-українського переселення на I квартал 1934 року: з Чернігівської області 7.000 господарств до Донецької (3000) і Дніпропетровської (4000), з Київської 6000 – до Одеської (2000), Дніпропетровської (2000) і Харківської (2.000), а з Вінницької 3.000 господарств до Одеської. Крім того, було взято до уваги, що «в першому кварталі буде переселено з ЦЧО в Харківську область 3.000 господарств і для Дніпропетровської області із Західної області 300 господарств єврейської бідноти».⁵³

Виправдовуючись нібито знищенням усіх документів у 1941 році в Києві, ті, хто не працює у вітчизняних архівах, придумали методику підганяння потрібних цифр для того, щоб обґрунтовувати погоджені «кремлем» ще 1989 року показники втрат українців від голоду, а не від геноциду. А всіх, хто апелює до документів, що збереглися, самопризначені нарциси (окремі демографи й деякі історики) звинувачують у нефаховості й маніпуляціях.

Окремі з них увійшли до міждержавної українсько-німецької комісії істориків, зокрема, професори Ярослав Грицак та Юрій Шаповал, котрі з

50 ЦДАГОУ: Ф. 1. Оп. 6. Спр. 285. Арк. 163.

51 Там само: Спр. 286. Арк. 3.

52 Там само: Оп. 16. Спр. 21. Арк. 108.

53 Там само: Оп. 6. Спр. 286. Арк. 132.

2015 року мали готувати відповідні матеріали для визнання Бундестагом ФРН Голодомору 1932 – 1933 років геноцидом української нації. І ось як оцінило Посольство України в Німеччині роботу цієї комісії: вона відмовилася... «від участі у дискусіях щодо визнання Бундестагом Голодомору 1932-33 рр. геноцидом українського народу на основі відповідної народної петиції, попри відповідні звернення до «комісії» з боку депутатів німецького парламенту. Лише під шаленим тиском громадськості «комісія» була зрештою фактично примушена організувати єдиний захід на цю тему, а саме вебінар 24 вересня 2020 року».⁵⁴

Ось чому було визнано, що така «комісія» остаточно втратила рештки довіри української сторони. Більше того, протягом останнього року (тобто, 2020. – В. С.) не посилилося враження, що в існуючому форматі діяльність комісії відповідає національним інтересам України. Саме це й стало останньою краплею терпіння і спричинило відкликання патронату МЗС України».⁵⁵

З проголошенням незалежності України ми одержали можливість встановлювати історичну правду. Саме на це розраховував навесні 1933 року офіцер радянської армії Василь Масляк, котрий приїхав з Далекого Сходу у відпустку на Полтавщину, в рідну Устивицю. На кордоні з Україною його спочатку не пропускали, мовляв, «нельзя, давим хохлов». Коли ж таки вдалося пробитися до батьківського села, то був шокований: там їли людей. А всі населені пункти Устивицької сільради, в якій нараховувалося 12 тисяч мешканців, були оточені репресивними органами. На запитання старшого офіцера Масляка, доки триватиме ця облога, командир карателів відповів: не раніше, «как сдохнет последний хохол».⁵⁶

Про цей запланований злочин москви старший офіцер Василь Масляк говорив своїм родичам згодом, аби вони пам'ятали й передали наступним поколінням їхнього роду правду про Голодомор-геноцид 1932 – 1933 років.

І ми не повинні забувати цього злочину ніколи, оскільки непокараний він сьогодні повторюється знову.

DOI: 10.51587/9798-9866-95976-2023-014-131-158

⁵⁴ Цит. за: Україна молода. 2020. 24 вересня.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Олефіренко С. Псел пам'ятає. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. С. 95.